

Правова природа й місце виклику слідчого, прокурора, судового виклику та приводу в системі заходів забезпечення кримінального провадження

Legal nature and place of a call to the investigator, prosecutor, court call and drive in the system of measures to criminal proceedings

Євген Лялюк

Ключові слова:

заходи забезпечення кримінального провадження, заходи кримінально-процесуального примусу, виклик слідчого, прокурора, судовий виклик, повістка про виклик, привід.

Key words:

measures to criminal proceedings, measures of criminal procedure compulsion, call of prosecutor, judicial challenge summons, drive of a person.

Постановка проблеми. У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) уперше запроваджено поняття «заходи забезпечення кримінального провадження» та наведено їх перелік. Особливе місце серед них посідають виклик слідчого, прокурора, судовий виклик і привід. Ступінь обмеження прав особи під час її виклику до слідчого (прокурора, слідчого судді) є незначним порівняно з іншими заходами забезпечення кримінального провадження, що спричиняє наявність неоднозначних підходів до визначення правової природи цього заходу (аж до повного заперечення його віднесення до заходів примусу). Особливі мета й порядок застосування приводу також викликають необхідність визначення його місця в системі заходів забезпечення кримінального провадження.

Стан дослідження проблеми. Окремі аспекти питань, пов'язаних із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, висвітлені в працях таких відомих учених і практиків, як Ю.П. Алєнін, І.В. Гловюк, Ю.М. Грошевий, В.Т. Нор, М.А. Погорецький, В.В. Рожнова, С.Р. Тагієв, О.Ю. Татаров, Л.Д. Удалова, М.Є. Шумило та ін. Проте вказані дослідження мають загальний характер або зосереджені на проблемах застосування інших, ніж досліджувані, видів заходів забезпечення кримінального провадження. З урахуванням новизни аналізованого інституту це не вирішує всіх наявних проблем правозастосування.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу кримінального процесуального законодавства й наукових позицій визначити правову природу та місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження виклику слідчого, прокурора, судового виклику та приводу, а також розробити науково обґрунтовані теоретичні, правові й практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення їх правової регламентації.

Виклад основного матеріалу. Згідно з п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України кримінальне провадження – це досудове розслідування й судове провадження, процесуальні дії у зв'язку з учиненням діяння, передбаченого Законом України про кримінальну відповідальність. Його завданнями є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування й судового розгляду, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу й щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

До основних обов'язків учасників кримінального провадження належить зобов'язання прибути за викликом до слідчого, прокурора чи суду для участі в слідчій чи іншій процесуальній дії. Зрозуміло, що не завжди учасники кримінального провадження сумлінно виконують названий обов'язок, чим перешкоджають досягненню мети та виконанню завдань кримінального провадження.

У ст. 131 КПК України визначений вичерпний перелік заходів, які можуть застосовуватися компетентними суб'єктами для досягнення дієвості кримінального провадження. Кодексом не передбачено визначення таких заходів, проте воно розроблене в літературі.

Заходи забезпечення кримінального провадження – це передбачені КПК заходи примусового характеру, які застосовуються за наявності підстав та в порядку, установленому законом, з метою запобігання й подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження, забезпеченню його дієвості.¹

Автори курсу лекцій із кримінального процесу визначають заходи забезпечення кримінального провадження як передбачені кримінальним процесуальним законом процесуальні засоби державно-правового примусу, що застосовуються вповноваженими на те органами (посадовими особами), які здійснюють кримінальне провадження, у чітко визначеному законом порядку, стосовно осіб, котрі залучаються до кримінально-процесуальної діяльності для запобігання та припинення їх неправомірних дій, забезпечення виявлення й закріплення доказів із метою досягнення дієвості кримінального провадження².

Дискусійним є питання про співвідношення між заходами забезпечення кримінального провадження й заходами кримінально-процесуального примусу.

В.М. Махов та М.О. Пешков визначають заходи кримінально-процесуального примусу як передбачені кримінально-процесуальним законодавством процесуальні засоби примусового характеру, що застосовуються у сфері кримінального судочинства уповноваженими на те посадовими особами й державними органами за наявності підстав і в порядку, передбаченому законом, щодо обвинувачених, підозрюваних та інших осіб для попередження й припинення їхніх неправомірних дій із метою успішного розслідування й вирішення завдань кримінального судочинства³.

Деякі вчені вважають, що заходи забезпечення кримінального провадження є підсистемою заходів кримінально-процесуального примусу⁴. В.В. Назаров і Ю.Р. Лахманік виділяють певні специфічні ознаки заходів забезпечення кримінального провадження, які відрізняють їх від інших заходів державного примусу: 1) вони мають процесуальний характер і регулюються кримінальним процесуальним законодавством, а тому є складовою частиною кримінально-процесуальної форми. За цією ознакою вони відрізняються від інших примусових заходів, які застосовуються в провадженні щодо кримінальних правопорушень; 2) підстави, межі та порядок їх застосування детально регламентовані законом; 3) такі заходи спрямовані на досягнення єдиної мети – забезпечити належний порядок кримінального провадження, його дієвість; 4) вони мають виражений примусовий характер, який залежить не від порядку реалізації цих заходів, а від їх законодавчої моделі. Навіть коли особа не заперечує проти обмеження її прав та свобод, що пов'язані із застосуванням заходів забезпечення кримінального провадження, вони все одно мають примусовий характер, оскільки сама можливість застосування примусу передбачена законом; 5) виключний характер означає, що такі заходи застосовуються лише в тих випадках, коли іншими заходами завдання кримінального провадження досягти неможливо; 6) специфічний суб'єкт застосування (процесуальний примус) є різновидом державного примусу, а тому суб'єктом його застосування завжди є виключно компетентні державні органи та посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження (ними, як правило, є слідчий суддя, суд)⁵.

Цілком слушним у наведених вище визначеннях є виділення таких ознак заходів забезпечення кримінального провадження, як їх примусовий характер і спрямованість на запобігання й подолання негативних обставин, що перешкоджають або можуть перешкоджати вирішенню завдань кримінального провадження. Зрозуміло, що вказаним ознакам, безумовно, відповідають такі заходи, як привід, відсторонення від посади, затримання особи тощо. Однак чи можна дати подібну характеристику таким процесуальним

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у двох томах / за загальною редакцією В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова ; Національна академія правових наук України. – Х. : «Право». – 2012. – Т. 1. – С. 261.

² З.Рожнова В.В. Курс лекцій із кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) / В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, Я.Ю. Конюшенко. – Національна академія внутрішніх справ, 2012. – С. 331.

³ Махов В.Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : [учеб. пособие] / В.Н. Махов, М.А. Пешков. – М. : ЗАО «Бизнес школа «Интел Синтез», 1998. – С. 45.

⁴ Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / С.М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.

⁵ Назаров В.В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В.В. Назаров, Ю.Р. Лахманік // Європейські перспективи. – 2013. – № 3. – С. 102–106.

інститутам, як виклик слідчим, прокурором і судовий виклик? Звичайно, ступінь обмеження прав особи під час її виклику до слідчого (прокурора, слідчого судді) є незначним порівняно з тим же приводом. Більше того, виклик є одним із небагатьох заходів забезпечення кримінального провадження, які можуть бути застосовані самостійно слідчим або прокурором, без ухвали суду чи слідчого судді⁶.

Деякі вчені, зокрема Г.К. Кожевніков, категорично заперечують належність виклику до заходів забезпечення кримінального провадження. На думку автора, виходячи з класичного визначення сутності заходів примусу в кримінальному провадженні, слід визнати наявність у відповідній примусовій нормі санкцій за невиконання правил поведінки певного суб'єкта. Навіть аналіз заходів забезпечення кримінального провадження, наведений у ст. 131 нового КПК України, свідчить, що всі вони (за винятком виклику) у назві містять елементи примусу. Виклик не може бути заходом примусу, оскільки передбачає добровільне його виконання суб'єктом процесу. Примус настає тільки після неявки без поважних причин за викликом певного учасника процесу, саме тоді як примусовий захід застосовується привід⁷.

Однак і виклик усе ж таки пов'язаний із застосуванням примусу, оскільки, по-перше, примушує особу підкоритися вимозі слідчого, прокурора, слідчого судді про з'явлення, а по-друге, неприбуття учасника кримінального провадження за викликом без поважних причин тягне за собою негативні для нього правові наслідки, що полягають у можливості застосування грошового стягнення або приводу.

Для більш чіткого розуміння місця виклику в системі процесуальних дій, передбачених КПК України, необхідно провести розмежування між викликом і повідомленням. Згідно з ч. 1 ст. 111 повідомлення в кримінальному провадженні є процесуальною дією, за допомогою якої слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд повідомляє певного учасника кримінального провадження про дату, час і місце проведення відповідної процесуальної дії або про прийняте процесуальне рішення чи здійснену процесуальну дію. Від виклику повідомлення відрізняється тим, що воно надсилається, якщо участь повідомлюваних осіб у таких діях не є обов'язковою. Також відрізняються наслідки неприбуття особи: ігнорування виклику може мати наслідком застосування приводу або грошового стягнення, тоді як на повідомлення особа може не відреагувати без будь-яких санкцій.

Для з'ясування природи виклику та підтвердження його належності до заходів забезпечення кримінального провадження варто навести класифікацію таких заходів, запропоновану З.З. Зінатулліним: а) заходи кримінально-процесуального примусу, пов'язані із забезпеченням належної поведінки осіб, залучених до участі в кримінальному процесі; б) примусові заходи, які забезпечують зібрання й дослідження доказів⁸.

Виходячи з визначення виклику слідчого, прокурора та судового виклику, які містяться у ст. ст. 133–134 КПК України, зазначені заходи забезпечення кримінального провадження належать саме до тих примусових заходів, які забезпечують зібрання й дослідження доказів.

Виходячи з обмеження конституційних прав громадян, С.М. Смоков так класифікував заходи забезпечення кримінального провадження: 1) заходи, які обмежують суспільне й приватне життя громадян (до них автором якраз віднесено виклик слідчим, прокурором, судовий виклик, а також привід, тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом, відсторонення від посади, тимчасовий доступ до речей і документів); 2) заходи, які обмежують майнові права громадян (накладення грошового стягнення, тимчасове вилучення майна, арешт майна); 3) заходи, які обмежують свободу пересування громадян (особисте зобов'язання, домашній арешт, особиста порука, застава); 4) заходи, які обмежують особисту свободу громадян (затримання й тримання під вартою)⁹.

На основі наведеного можна виділити ознаки виклику слідчого або прокурора, а також судового виклику: наявність незначного обмеження прав особи, яке полягає в покладенні на неї обов'язку з'явитися у визначений час для проведення процесуальної дії; обов'язковість з'явлення для особи, щодо якої засто-

⁶ Фаринник В.І. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження: методологія реалізації в кримінальному судочинстві України / В.І. Фаринник // Митна справа. – № 3(93)'2014, частина 2. – С. 341–351.

⁷ Кожевніков Г.К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г.К. Кожевніков // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.

⁸ Зінатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (вопросы теории и практики) / З.З. Зинатуллин. – Казань, 1981. – С. 28.

⁹ Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому кримінальному процесуальному кодексі України / С.М. Смоков [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/ejournals/FP/2012-2/12ccmpku.pdf>.

совується відповідний захід забезпечення кримінального провадження; можливість настання негативних наслідків у разі невиконання вимоги слідчого, прокурора чи суду (слідчого судді).

Тому виклик слідчого або прокурора, а також судовий виклик можна однозначно віднести до системи заходів забезпечення кримінального провадження.

Згідно з ч. 1 ст. 140 КПК України привід полягає в примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця виклику в зазначений в ухвалі час.

До прийняття КПК України С.В. Пастушенко пропонував доповнити ст. 32 чинного на той час КПК України 1960 р. поняттям приводу: «Це примусове доставлення особи через органи внутрішніх справ».¹⁰

Л.І. Плещук вважає привід примусово-забезпечувальним заходом, що застосовується через відповідні підрозділи органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, або органів державного бюро розслідувань, до обвинуваченого, підозрюваного та свідка, які раніше викликалися слідчим, прокурором або судом, але не з'явилися без поважних на те причин у зазначене місце й час.¹¹

Як бачимо, у всіх доктринальних визначеннях приводу міститься вказівка на примус як його основну конститутивну ознаку. Відповідно привід належить до заходів забезпечення кримінального провадження й заходів процесуального примусу. Також необхідно вказати, що привід не є самостійним заходом, який може бути застосований у всіх випадках порушення процесуальних обов'язків учасником кримінального провадження. Він застосовується лише як наслідок нез'явлення без поважних причин на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик.

Висновки. По перше, виклик слідчого або прокурора, а також судовий виклик входять у систему заходів забезпечення кримінального провадження, є найменш суворими з передбачених КПК України заходів, застосовуються з метою досягнення дієвості цього провадження, якщо є достатні підстави вважати, що особа, яка викликається, може дати свідчення, які мають значення для кримінального провадження, або її участь у процесуальній дії є обов'язковою.

По друге, привід належить до заходів забезпечення кримінального провадження й заходів процесуального примусу. Також необхідно вказати, що привід не є самостійним заходом, який може бути застосований в усіх випадках порушення процесуальних обов'язків. Він застосовується лише як наслідок нез'явлення без поважних причин на виклик слідчого, прокурора чи судовий виклик.

Анотація

Стаття присвячена дослідженню правової природи таких заходів забезпечення кримінального провадження, як виклик слідчого, прокурора та судовий виклик. Обґрунтовано належність виклику до заходів забезпечення кримінального провадження та заходів процесуального примусу. Досліджено правову природу й визначено місце приводу в системі заходів забезпечення кримінального провадження. Запропоновано рекомендації для вдосконалення застосування досліджуваних заходів забезпечення кримінального провадження.

Summary

The article deals with the general rules and characteristics of such measures to ensure the criminal proceedings as a call to the investigator, prosecutor and court call. The author examined the legal nature of the call and proved its affiliation with the measures of the criminal proceedings. The legal natures of drive of a person and its place in the system of measures to criminal proceedings are proved. The author offered recommendations for improving the use of examined measures to ensure the criminal proceedings.

¹⁰ Пастушенко С.В. Привід як захід процесуального примусу / С.В. Пастушенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2010. – Вип. 2. – С. 272–277.

¹¹ Плещук Л.І. Проблемні питання застосування та здійснення примусового приводу в кримінальному процесі / Л.І. Плещук // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – № 22. – С. 175–184.

Використана література:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у двох томах / за загальною редакцією В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова ; Національна академія правових наук України. – Х. : «Право». – 2012. – Т. 1. – 768 с.
3. Рожнова В.В. Курс лекцій із кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України (загальна частина) / В.В. Рожнова, Д.О. Савицький, Я.Ю. Конюшенко. – Національна академія внутрішніх справ, 2012. – С. 331.
4. Махов В.Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии) : [учеб. пособие] / В.Н. Махов, М.А. Пешков. – М. : ЗАО «Бизнес школа «Интел Синтез», 1998 . – С. 45.
5. Смоков С.М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / С.М. Смоков // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 628–632.
6. Назаров В.В. Застосування заходів забезпечення кримінального провадження / В.В. Назаров, Ю.Р. Лахманик // Європейські перспективи. – 2013. – № 3. – С. 102–106.
7. Фаринник В.І. Загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження : методологія реалізації в кримінальному судочинстві України / В.І. Фаринник // Митна справа №3(93)/2014, частина 2. – С. 341–351.
8. Кожевников Г.К. Заходи забезпечення кримінального провадження / Г.К. Кожевников // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 68–70.
9. Зинатуллин З.З. Уголовно-процессуальное принуждение и его эффективность (вопросы теории и практики) / З.З. Зинатуллин. – Казань, 1981. – 136 с.
10. Пастушенко С.В. Привід як захід процесуального примусу / С.В. Пастушенко // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2010. – Вип. 2. – С. 272–277.
11. Пліщук Л.І. Проблемні питання застосування та здійснення примусового приводу в кримінальному процесі / Л.І. Пліщук // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2010. – № 22. – С. 175–184.

Євген Лялюк,

*суддя Галицького районного суду м. Львова,
аспірант кафедри кримінального процесу факультету № 1
Львівського державного університету внутрішніх справ*